

EPIK EPIZODLARDAN FALSAFA YARATGAN IJODKOR

Manzura Pirnazarova,

Filologiya fanlari doktori (DSc), dotsent

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.19724362>

Annotatsiya. Ushbu maqolada Omon Matjonning falsafiy qarashlari, ijtimoiy-siyosiy fikrlari bayonida epiklikdan unumli foydalangani yoritilgan. Shoirning “To‘g‘on”, “Shar” kabi she‘rlari tahlili orqali kichik hayotiy epizoddan katta xulosa va g‘oyalar yarata bilishi, obrazli fikrlash, timsollar yaratishda zamon bilan hamnafasligi ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: epiklik, badiiy mahorat, hayotiy voqelik, timsol, poetik ifoda, salaflar, doston, muxtara timsol, badiiyat.

Аннотация. В данной статье освещается, как Омон Матжон эффективно использовал элементы эпичности в изложении своих философских взглядов и социально-политических идей. На примере анализа стихотворений поэта “То‘г‘он” и “Shar” раскрывается его способность из небольшого жизненного эпизода создавать глубокие выводы и идеи, а также показывается его образное мышление, умение создавать символы и созвучность с духом времени.

Ключевые слова: эпичность, художественное мастерство, жизненная реальность, символ, поэтическое воплощение, оригинальный символ, художественность.

Abstract. This article highlights how Omon Matjon effectively utilized epic elements in the presentation of his philosophical views and socio-political ideas. Through an analysis of the poet's poems “To‘g‘on” and “Shar” it reveals his ability to create profound conclusions and ideas from a small life episode, as well as his figurative thinking, ability to create symbols, and harmony with the spirit of the time.

Keywords: epicity, artistic mastery, life reality, symbol, poetic embodiment, original symbol, artistry.

Kirish. Omon Matjon muhim falsafiy qarashlari, ijtimoiy-siyosiy fikrlari bayonida ham epiklikdan unumli foydalanadi. “Epiklik Omon Matjon ijodining yetakchi xususiyati bo‘lib, hatto uning sof lirik she‘rlarida ham bu bo‘rtib ko‘zga tashlanadi”. Uning hatto ikki banddan iborat quyidagi she‘rida ham ma‘lum holat, muayyan manzara chizish orqali falsafiy g‘oya bayon qilinadi. Ko‘z oldimizda g‘am va xurramlik nisbatidan bir posangisi juda pastga tushib, bir pallasi juda yuqoriga chiqib ketgan ulkan va mahobatli tarozu gavdalanadi. Shu manzaraga uyg‘un ravishda baxti balandligidan, ya‘ni baxt joylashgan posangi balandga chiqib ketgani sababli unga bo‘ynini cho‘zib hayrat bilan tikilgan va unga yetishga intilgan inson qiyofasi shuurimizda paydo bo‘ladi.

Adabiyotlar tahlili. Mazkur mavzu doirasida o‘zbek adabiyotshunosligida epiklik va liriklik uyg‘unligi, badiiy tafakkurda timsol va obraz yaratish masalalari keng tadqiq etilgan. Xususan, mumtoz adabiyot namoyandalari ijodida epik unsurlar orqali falsafiy g‘oyalarni ifodalash an‘anasi Alisher Navoiy, Ogahiy kabi ijodkorlar

merosida chuqur ildiz otgani ilmiy adabiyotlarda qayd etiladi. Zamonaviy adabiyotshunoslikda esa epik epizodlarning poetik tafakkurdagi oʻrni, ularning ijtimoiy-falsafiy yuklama kasb etishi masalalari alohida ilmiy yoʻnalish sifatida oʻrganilib, badiiy asarda kichik voqelik orqali katta umumlashma berish usuli muhim estetik tamoyil sifatida baholanadi. Shuningdek, ramziy obrazlar va muxtara timsollar orqali zamon ruhini aks ettirish masalalari ham koʻplab tadqiqotlarda nazariy jihatdan asoslab berilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot jarayonida qiyosiy-tipologik, struktural-semantik hamda poetik tahlil metodlaridan foydalanildi. Omon Matjon sheʼrlaridagi epik epizodlar badiiy matn doirasida tahlil qilinib, ularning falsafiy mazmuni va timsoliy ifoda xususiyatlari aniqlashtirildi. Shuningdek, mumtoz va zamonaviy adabiyot namunalarini qiyoslash orqali shoir ijodidagi anʼana va yangilanish jihatlari ochib berildi.

Tahlillar va natijalar. Sheʼr 1966-yilda yozilgan. U har tomonda sovet fuqarolarining “baxtiyor hayoti” vasfidagi nazmiy bitiklar yaralayotgan, jamiyatning baxtsizligi haqida gapirishning oʻzi baxtsizliklarga sabab boʻlishi mumkin boʻlgan bir davrda yaratilgan. Agar koʻhna yerning qaygʻu, kulgusin

Ajratib tortsalar bir tarozuda,
Gʻami pastga bosib tushardi uning,
Baxti baland chiqib ketardi juda.
Balki shundanmikin, boshga tushgan dam
Insonning koʻnglini choʻktirar qaygʻu
Va baland baxtining koʻyida shundan
Tinmay yuksaklarga intilarmi u?!

Shuning uchun shoir mulohazakor yoʻl tutadi: “koʻhna yer”ning qaygʻu-hasrati haqida gap ochadi. Bu bilan shoir oʻz salafлари kabi koʻhna masalani yangi bayonini beradi. Bu borada Alisher Navoiy:

Dahr boʻstoni aro barqu bulutdin anglakim,
Yigʻlamoq yuz qatladur bir qatla kulgu oʻrnida. –
degan boʻlsa, Ogahiy:
Komigʻa yetkan kishi tong yoʻq jahondin topmasang,
Kim bu olam, Ogahiy, bir koʻhna hasratxonadur – deydi.

Eʼtibor qaratsak, inson hayotidagi yigʻi va kulgu nisbatini Alisher Navoiy ham qiyos asosida ochib bergan, yaʼni hamma vaqt ham yomgʻir chaqmoq bilan bilan boʻlavermagani kabi har doim ham yigʻi va kulgu nisbati bir-biriga teng emas, hatto yuzga bir hisobida deyish mumkin.

Omon Matjoning 1967-yilda yaratgan “Imkon haqida” sheʼrida ham shoir epik

tasvirdan g'oyat mohirona foydalanadi. Shoir rangin so'zlar vositasida chizgan manzarada dastlab tirqishdan tomchilab turgan chakki, uning tobora kengayib o'pqonga aylanishi, shu o'pqn sabab buzilgan to'g'on hamda quyosh nuri bazo'r tushib turgan yana bir tirqish shakllanadi. Tasvir va timsollarga boy bu kichik she'rda yaratuvchanlik fazilatiga ega suvning vayronagarchilik xislati ochib beriladi. Hajman kichik she'rda suv va nur qarama-qarshiligi ochib berilishiga ham erishilgan. Demak, biz bu o'rinda suv "o'ziga yo'l bergan" joyni o'ziniki qilib olishga qodirlar timsoli tarzida namoyon bo'ladi. Demakki, inson qalbiga biror qabohat birdaniga emas, suv tomchisiday qatrama-qatra kirib keladi. Uning oldini olish uchun butkul qutulish, arziyas narsa sifatida qarash aslo mumkin emas. Shoir chizgan manzara orqali qabohat qalbni qay yo'sin kemirishini tasavvur qilamiz:

Tirqish tirqish edi avvalosiga,
Undan bir-bir tomib turar edi suv.
Qoyil qoldi tirqish suv dahosiga –
Teshikka aylandi, suv oqdi "zuv-zuv".
Selmidi yo ko'lmak, lekin o'ziga
Yo'l bergan teshikni ayladi o'pqn.
Dahshat solib keldi vodiy ustiga,
Tirqishdan buzilib ketdi bir to'g'on.

To'g'on – inson vujudi, irodasi. Inson o'z vujudiga qatrama-qatra kirib kelayotgan g'ayri insoniy o'ylar, garchi ular o'ta ahamiyatsiz, o'ta arziyas tuyulsa ham ehtiyot bo'lmog'i lozim. Biz e'tibor bermay kelayotgan yaqinlarimizning maishiy muammosi aslida shoir chizib bergan tirqishdagi suv kabi. Bu kabi e'tiborsiz pirovaridida qalbimizni butkul zabt etadi, vujudimizni, irodamizni to'g'on buzilgandek kamida beparvolik degan qabohat zabt etadi. Qabohat o'z o'rnini axtarib qanchalik intilsa, ezgulik shu qadar sokin va vazmin. Uning bir vujudni egallashi oson emas. Buning uchun unga yo'lni o'zimiz ochib berishimiz zarur. Qabohat yo'llarini yopmagan yoki yopa olmagan qalb sohibining ezgulik nurlariga yo'l ochib berishi, uning yo'lini tirqish emas keng va ravon shohroh qilib qo'yishi oson kechmaydi, albatta:

Bu shunday! Boshqa bir tirqishdan ammo
Bazo'r o'tib turar quyoshdan ziyo.

Ayniqsa, she'rning keyingi misralari mumtoz adabiyotimizda nafs xususida bildirilgan muhim didaktik baytlarga qiyos qilgudek zalvorli fikrlar uqtirishga qodir. Haqiqatan, ruhiyatiga ezgulik kirib kelishi, vujudini insoniylik qoplashini istagan har kim qalbiga tirqishdan tushgan ziyodek taralib turgan nurga keng yo'l ochib berishi shart. Bu ziyo suv kabi tomchilab-tomchilab, bir kun o'pqn hosil qilib kirib

kelmaydi, borligini anglatgani uchun, ignadek bir tuynukdan bo'lsa ham yog'du sohib o'zini anglatgani uchun minnatdor bo'lgan holda unga qalb sohibining o'zi yo'l ochishi kerak.

Omon Matjon epik epizodlardan falsafa, g'oya, fikr yarata olgan ijodkor. Uning "Shar" (1968) sarlavhali ixcham she'rida o'tmishdoshlari masal va misollar orqali ifodalangan g'oyat kuchli ijtimoiy-siyosiy ohanglar mavjud. Jumladan, Gulxaniyning "Zarbulmasal"i qahramonlaridan biri Tuya o'z Bo'talog'iga qarab:

Ko'rki, burunduq kishining qo'lida,

Bu kishining ko'zlari o'z yo'lida.

Menda agar zarra kabi ixtiyor

Bo'lsa edi, bo'lmas edim zeri bor – deydi.

Gulxaniyning bu masali xususida davrning zabardast adabiyotshunosi, Omon Matjonning ustozlaridan biri V.Abdullaev "...hajmi katta bo'lmagan bu masalda xalqning og'ir turmush sharoiti, huquqsizligi, ilojsizligi juda yaxshi tanlab olingan obrazlar orqali ko'rsatiladi. Voqeaning tipik sharoit fonida tasvirlanishi Gulxaniy olg'a surmoqchi bo'lgan fikrning kitobxon tomonidan tezlikda anglab olinishiga imkon beradi" – deb yozgan edi. Ne ajabki, xuddi shu fikrlarni Omon Matjonning "Shar" she'ri xususida ham aytish mumkin. Shoirning mahorati shundaki, o'ta muhim ijtimoiy-siyosiy muammoni zamonaviy ashyolarni timsol maqomiga chiqarish orqali bayon qila olgan. Hayotiy voqelik ijtimoiy voqelikka mos kelishi she'rning o'z davrining burgutko'z senzurasidan o'tishiga omil hozirlagan. Unda orzu va umid timsoli bo'lgan oppoq shar (erkinlikka intilgan inson) sovuq havolar (erkka imkon bermaydigan muhit)da yorilib ketishini (qurbon bo'lishini) bilsa ham, yuksaklikka (ruhiy ozodlikka) intilaveradi. Lekin nima qilsa ham, u imkonsiz, ixtiyori "beshafqat qo'llar"da:

Quyoshga, bulutlarga

Oshiqadir oppoq shar.

Huv moviy sukutlarga

Bosh suqadir oppoq shar.

Yo'lda sovuq yellarda

Yorilishin bilsa ham,

U yuksaklik ishqida

Notinch yashaydi bu dam.

Biroq keta olmaydi,

Dilginasi dog'lidir.

Chunki qay bir beshafqat

Qo'llarga u bog'lidir.

O'rni bilan aytish mumkinki, agar shu oxirgi misralardagi "beshafqat qo'llar" birikmasi bo'lmasa, she'r mazmuni tamoman boshqacha tus olgan bo'lardi. Demoqchimizki, shu birikmasiz (albatta, yana "dilginasi dog'li" kabi ifodalar ham bor) she'rdagi shar Muhammad Sharif Gulxaniy masali mazmuniga mos erkinlik istagan ko'ngil emas, Jaloliddin Rumiy qalamga olgan "Tuya bilan bo'taloq" idagi kabi nafs timsoliga aylangan bo'lardi. Jaloliddin Rumiy "Ma'naviyi masnaviy" sida keltirgan hikoyatda mo'min kishi nafs xoyi-havaslariga aldanib qolmasligi kerakligi, insoniy komillikka to'siq bo'ladigan illatlardan ogoh bo'lishi lozimligi ko'rsatib berilgan. Unda bir kishi yangi bo'talagan tuyasini minib, kechqurun safarga chiqdi, tuya ko'zlangan manzil tomon yurar ekan xayoli bolasida edi. Yo'lovchi ancha yo'l yurdi, yo'l charchog'i sabab, ko'zi uyquga ilindi, bir soat o'tar o'tmas ko'zini ochsa, tuya bo'talog'i oldida turar edi. Yo'lovchi kishi tuyasini maqsad sari harakatlantirar, ko'zi uyquga ketishi bilan tuya yana bo'talog'i tomon intilar edi, tong otgach yo'lovchi ne ko'z bilan ko'rsinki, tuya bo'talog'i oldida turar edi. Undagi Tuya bizning nafsimiz, Bo'taloq dunyo xoyi-havaslar, ko'zlangan manzil insoniy komillik, yetuklik, yaratganga qurb, yaqinlik, illatlardan xoli bo'lish, valiylikdir. Tuya ustidagi kishi bu bizning iymonimiz, qalbimiz, ruhimizdir. Biz qanchalik umr davomida komillikka intilmaylik, ichimizdagi nafsimiz bizni tubanlikka, gunohga, xatoga, illatga, insoniy komillikdan uzoqlikka undaydi. Xatolar girdobida umrimiz poyoniga yetganda qarasak, tuyamiz o'z ayvonidan hech qayerga chiqolmay bo'talog'i oldida qolib ketganini ko'ramiz.

She'rdagi "sovuq havolar" birikmasi ham har tomonlama teranligi, hayotiy va badiiy voqelikni mutanosib tarzda aks ettirganligi bilan kishi e'tiborini tortadi. Omon Matjon she'riyatini kuzatib, u ruhiyatiga og'ir botgan narsa va hodisalar, kechinmalarni "sovuq" sifati bilan vasflaganini kuzatamiz: "Nega kuylamaysiz, sovuq yulduzlar, Suluv hislar sizga emasmi pisand?" (SS, 14) yoki "Sovuq cho'g'lar yonar ko'zida" (IYo, 123), "Yo'limizga yomonlar sochdi sovuq ninalar" (IYo, 263) kabi. Omon Matjon ijodidagi eng xarakterli jihatlardan biri, albatta, uning o'z she'rlarini muxtara (original) ifodalar, tashbehlar bilan boyitib borganidir. Shunday she'rlarining birida shoir

"Samovot – bir juldur dasturxon,
Somon yo'li unda qand yuqi" – deydi.

O'quvchini hayratga soladigan narsa, birinchi navbatda, tashbihning ohoriyligi. Butun samovot – koinotni juldur dasturxonga qiyoslab, unda Somon yo'lini qand yuqiga tashbeh qilish g'oyat noyob topilma. Butun koinotning uchdan birini egallab turgan Somon yo'lini qand yuqiga qiyoslash insonning o'z haddini anglashga da'vat edi. Somon yo'li qadimgi yunonchada γάλαξίας Sut yo'li ma'nosini anglatib, 200

milliarddan ortiq yulduzdan tarkib topganini eslasak, shoir qadimdan sut, soch, somon (forschada *koh//kah* somon degan) qiyoslanib kelgan yulduzlar chamaniga samovotning juldur dasturxonidagi qand yuqi sifatini beradi. Lekin shu bilan birga bu ifoda va obrazlarning asl ildizlari mumtoz adabiyotimizda ekanini e'tibordan soqit qilmaslik kerak. Jumladan, Alisher Navoiy "Hayrat ul-abror"da yozadi:

Charx urubon rev ila nayrang soz,
O'ylaki ko'k xirqa bila tosboz.
Xirqasida baxyadin anjum nishon,
Bo'yida bir pora yamoq kahkashon.

Xulosa. Muxtasar tarzda aytganda, she'r orqali shoir ijodiyotiga xos ikki xislat namoyon bo'ladi: birinchidan, Omon Matjon kichik hayotiy epizoddan katta xulosa va g'oyalar yarata bilishini ijodining ilk pallalaridan ko'rsata bilgan; ikkinchidan, shoir ijodiga uning ilk pallaridanoq obrazli fikrlash, timsollar yaratishda zamon bilan hamnafaslikni joriy qilgan.

Shuningdek, shoir she'riyati an'anaviy obrazlarga ohoriy tus va ma'no bera olgani hamda yangi adabiyotimizni yangi obrazlar bilan boyita oldi. Omon Matjonning bu qadar keng miqyosda obrazli tafakkuri asosini mumtoz adabiyotimiz durdonalari tashkil etadi. Shoirning falsafiy she'riyati tarixiy timsollarga boyligi, epik ko'lamining kattaligi bilan ajralib turadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Абдуллаев В. Ўзбек адабиёти тарихи (XVII асрдан XX асрнинг иккинчи ярмигача) – Тошкент, 2019. – Б. 225.
2. Алишер Навоий. Мукаммал асарлар тўплами. Биринчи жилд. – Тошкент: Фан, 1987. – Б. 59.
3. Мухаммад Ризо Огаҳий. Тўла асарлар тўплами. Биринчи жилд: Девон. Нашрга тайёрловчилар Д.Ғойипов, С.Сариев, Б.Умрзоқов. Тошкент: Mumtoz so'z. – Б. 103.
4. Сувон Мели. Сўзу сўз. – Тошкент: "Sharq" нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси бош таҳририяти. 2020. – Б. 279.